

Паризький архітектор

КУПИТИ

Про книгу

Окупований нацистами Париж часів Другої світової війни постає перед читачем з гіпнотичною переконливістю та в зовсім несподіваному ракурсі. Архітектор-авангардист Люсьєн Бернар не надто співчуває євреям, на яких обрушився фашистський терор, та коли багатий підприємець раптом пропонує йому велику суму за створення таємних схованок для жертв репресій, опиняється перед непростим вибором: або ризикнути життям, або відмовитися від справи, в успіх якої він не вірить... З кожною сторінкою ця історія стає все більш захопливою, адже її автор - не тільки знавець архітектури, але й потаємних куточків людської душі.

The background of the cover is a detailed architectural sketch of a person's silhouette standing in a dark, vaulted interior, looking out through a large, multi-paned window. The window frames a view of Paris at sunset or sunrise, with the Eiffel Tower and other city landmarks visible against a warm, orange sky. The interior structure is composed of dark, angular lines, creating a sense of depth and perspective. The overall mood is contemplative and artistic.

ЧАРЛЬЗ БЕЛФОР

ПАРИЗЬКИЙ
АРХІТЕКТОР

ПЕРЕДМОВА

Замолоду я здобув архітектурну освіту й із часом дійшов думки, що мій професійний досвід може стати оригінальною основою для захопливого роману зі складним сюжетом. Мене привабив образ головного героя, який застосовує свої знання в галузі мистецтва, техніки та науки, щоб зруйнувати плани негідників, розплутати злочин або вчинити щось надзвичайне.

В основу «Паризького архітектора» покладено реальні історичні події, що відбувалися насправді, але за іншої епохи. За часів правління в Англії королеви Єлизавети I почалися масові переслідування католиків, і ті, хто сповідував католицизм, опинилися поза законом. Проте багато хто зі священнослужителів відмовився коритися королівським указам і продовжував потай правити меси в будинках заможних парафіян. Там само майстерні теслі та муляри споруджували «нори для священників», щоб ті могли сховатися в них, якщо несподівано нагодяться королівські охоронці. Підстави для того, щоб уживати таких заходів, були дуже вагомими: коли священника, який виконував католицькі обряди, знаходили, то і його самого, й усіх, хто йому сприяв, піддавали жорстоким тортурам, а потім страчували. Однак тогочасні теслі були такими майстерними, що іноді королівська охорона кілька днів поспіль обшукувала будинок «папіста», а в цей час священник спокійнісінько відсиджувався в «норі» просто в них під носом.

Я переніс події тих далеких років до Парижу часів Другої світової війни, а майстрів елизаветинської доби перетворив на молодого архітектора-авангардиста, який створює тимчасові схованки для єврейських утікачів, які рятуються від нацистів. Проте я мав на меті не демонстрацію архітектурних витівок і візуальних ілюзій. Я хотів показати велику мужність, яка була потрібна за тих часів, щоб у скрутні підтримати гнаних, і те, що далеко не всі жителі окупованих країн були байдужими до долі своїх співвітчизників-євреїв. Так само, як і мій герой, багато хто з них щодня ризикував собою, виявляючи неабияку

відвагу та людську порядність, навіть не підозрюючи, що мають ці високі чесноти.

Під час праці над романом я використовував спогади моєї матері, уродженки Польщі. Вона не була єврейкою, однак під час Другої світової війни провела багато місяців у нелюдських умовах німецького трудового табору. Це було настільки жорстоким випробуванням, що витерпіти його самотужки виявилось практично неможливим. Лише завдяки солідарності, людському теплу й турботі одне про одного моїй матері та багатьом іншим в'язням удалося вистояти і зберегти життя.

Сподіваюся, ви отримаєте від читання цієї книжки не менше задоволення, ніж я в той час, коли вона створювалася.

Чарльз Белфор, автор і архітектор

Розділ 1

Люсьєн Бернар щойно збирався звернути на рю Боеті, коли мало не зіткнувся з чоловіком, який вискочив із-за рогу й промчав так близько, що Люсьєн навіть відчув його запах.

У той момент, коли Люсьєн зрозумів, що чоловік користувався таким самим одеколоном, як і він, «Льо д'Оне», раптом пролунав голосний тріск. Люсьєн обернувся. Чоловік, який так поспішав кудись, лежав на тротуарі долілиць лише за два метри від нього, а з його потилиці потоком юшила кров, неначе всередині черепа хтось відкрутив кран. Багряна рідина струменіла вниз по шиї на білосніжний комірець, потім — на гарно пошитий темно-синій костюм, змінюючи його колір на шляхетний темно-фіолетовий.

Хоча за останні два роки, від початку німецької окупації 1940 року, у Парижі було багато вбивств, Люсьєну ще не доводилося бачити трупи, і він стояв, неначе загіпнотизований, але не виглядом мертвого тіла, а новим кольором крові, що виступила на костюмі вбитого. На уроці малювання в школі йому досаджали нудні вправи з поєднання кольорів. І ось перед ним було свідчення того, що від поєднання синього й червоного справді утворюється фіолетовий.

— Ані руш!

До Люсьєна підбіг німецький офіцер із металеволискучим синюватим люгером, за ним — двоє здоровезних вояків з автоматами, стволи яких миттю вперлися в Люсьєна.

— Не рухайся, виродку, інакше спатимеш поряд зі своїм другом,— сказав офіцер.

Люсьєн не зміг би зрушити з місця, навіть якби схотів, він просто заляк від страху.

Офіцер підійшов до тіла, глянув на нього, а потім обернувся до Люсьєна, ніби хотів попросити вогню. Німцю було близько тридцяти років, він мав гарний орлиний ніс і дуже темні, зовсім не арійські карі очі, що вп'ялися в сіро-блакитні очі Люсьєна.

Після того як німці захопили Париж, французи видали кілька брошур із рекомендаціями, як треба поводитися з окупантами: зберігати гідність і дистанцію, намагатись уникати спілкування й, насамперед, зорового контакту. У світі тварин прямий зоровий контакт являв собою виклик і форму агресії. Та Люсьєн не зміг не порушити цього правила, коли очі німця перебували за десять сантиметрів від його власних.

— Він не мій друг,— тихо промовив Люсьєн. Обличчя офіцера осяяла посмішка.

— Цей жид уже нікому не буде другом,— посміхнувся німець, чия уніформа не залишала сумніву, що він майор СС. Вояки теж зареготали.

Люсьєн мало в штани не наклав від страху, він знав, що треба діяти швидко, інакше лежатиме мертвим поряд із цим євреєм. Він кілька разів неглибоко вдихнув, щоб прийти до тями й подумати.

Одним із найдивніших моментів поведінки окупантів було те, що вони надзвичайно чемно і приязно поводитися з поневоленими французами. Навіть поступалися місцем у метро літнім людям.

Люсьєн вирішив застосувати ту саму тактику.

— Це ваша куля застрягла в черепі джентльмена? — поцікавився він.

— Так, моя. З першого ж пострілу,— озвався майор.— Та це не єдине, що вражає. Євреї — погані спортсмени. Вони бігають до дідька повільно, тому пристрелити його було не важко.

Німець заходився обшукувати кишені небіжчика, витяг якісь папери та гарний гаманець із крокодилячої шкіри, який одразу ж поклав у бічну кишеню свого чорно-зеленого кителя.

— Проте дякую, що оцінили мою влучність,— із усмішкою сказав він.

Люсьєна огорнула хвиля полегшення — сьогодні він точно не помре.

— Годі вам, майоре.— Офіцер підвівся.

— Ви вільні, можете йти, але раджу вам спочатку відвідати чоловічу вбиральню,— промовив він із турботою в голосі й указав рукою в бездоганно чистій рукавичці на праве плече сірого Люсьєнового костюма.— Боюся, я трохи забризкав вас. Цей бруд по всій спині вашого костюма, від якого, до речі, я просто в захваті. Хто ваш кравець?

Витягнувши шию і скосивши очі, Люсьєн зміг побачити на плечі червоні плями.

Офіцер вийняв авторучку й маленький записник.

— Месьє, то хто ж ваш кравець?

— Міє. На рю де Могадор.

Люсьєн завжди знав, що німці педантично зберігають усі свої записи.

Майор ретельно записав назву вулиці й прибрав записник до кишені штанів.

— Дуже дякую. Ніхто у світі не може перевершити майстерності французьких кравців, навіть англійці. Знаєте, не побоюся сказати, що французи перемагають нас в усіх видах мистецтва. Навіть ми, німці,

визнаємо, що галльська культура значно переважає культуру тевтонців у всьому, крім ведення війни.

Майор засміявся зі свого зауваження, і вояки підхопили його сміх.

Люсьєн за їхнім прикладом теж щиро розреготався. Після того як регіт замовк, офіцер коротко відсалютував Люсьєну.

— Не буду вас більше затримувати, месьє.

Люсьєн уклонився й попростував геть. Відійшовши на достатню відстань, щоб його не почули, він не втримався й пробурмотів: «Німецьке лайно»,— а потім неквапливо пішов далі. Біганина вулицями Парижу зараз дорівнювала самогубству — і бідолаха, який лежав долілиць на бруківці, уже знав це.

Вигляд мертвого тіла налякав Люсьєна, але зовсім не засмутив. Єдиним, що мало значення на той момент, було те, що він, Люсьєн, не мертвий. Його непокоїло, що в ньому виявилось так мало співчуття до ближнього, проте це було й не дивно — він виховувався в родині, де жалощів не існувало.

Батько Люсьєна, геолог з університетською освітою, досить відомий у наукових колах, уважав, подібно до найбрутальнішого селяка, що в людському житті, як і у звірів, сильний завжди долає слабого. Коли йшлося про негаразди інших, від його філософії тхнуло добірним лайном — дякувати Богу, що сусідові погано, а не мені.

Покійний нині професор Жан-Батист Бернар, здавалося, не розумів, що в будь-якої людської істоти — чи то в його дружини, чи в сина — є почуття. Його любов і прихильність поширювалися лише на неживі предмети — камені та мінерали Франції,— і він вимагав від обох синів такої самої любові до предмета його власної пристрасті. Більшість дітей іще не навчилися читати, а Люсьєн і його старший брат Матьє вже знали назви всіх осадових, магматичних і метаморфічних порід кожної з дев'яти геологічних областей Франції.

Перед вечерею батько перевіряв те, що діти вивчили, розкладав на столі камені й вимагав, щоб хлопчики назвали їх. Він був безжальним, якщо вони припускалися хоча б однієї помилки. Люсьєн часто згадував, як не зміг визначити берtrandит, що входив до класу силікатів, і батько наказав покласти камінь до рота, щоб він ніколи не забув його. Досі Люсьєн пам'ятав гіркий смак берtrandиту.

Він ненавидів свого батька, але тепер уже запитував себе: можливо, він схожий на нього набагато більше, ніж хотів визнати?

Люсьєн крокував розжареною від липневої спеки вулицею та дивився на будівлі з вапняку (осадова карбонатно-кальцієва порода), на цоколі, які було викладено рустом, на високі, оздоблені каменем вікна і на балкони з вигадливими кутими ґратками, що їх підтримували різьблені кам'яні консолі. Подекуди масивні подвійні двері житлових блоків було відчинено й, проходячи повз них, він міг бачити, як у внутрішніх двориках граються діти, так само, як грався й він, коли був дитиною. З вікна, що було розташоване на рівні його очей, сонно визирав чорно-білий кіт.

Люсьєн любив кожний будинок у Парижі — найкрасивішому місті світу, де він народився й виріс. В юності він багато бродив паризькими вуличками, досліджував пам'ятники, грандіозні проспекти й мальовничі бульвари, діставався найбідніших районів міста. За стінами будинків він міг прочитати всю історію Парижу. Якби той чортів фріц усе ж таки вбив його, то він би вже не бачив цих чудових будівель, не пройшовся б чистими брукованими вулицями, не вдихнув звабливого аромату свіжоспеченого хліба, що долинав із кондитерських.

Далі, униз по рю ля Боеті, за дзеркальними вітринами він побачив крамарів, які стояли глибоко в магазинах так, щоб їх не було видно з вулиці, але щоб самим бачити все, якщо почнеться стрілянина.

Якийсь товстун біля входу до кав'ярні «Д'Ете» жестом покликав Люсьєна. Коли той підійшов, гладкий чоловічок, який виявився власником закладу, подав йому мокрий рушник.

— Ванна кімната в глибині,— сказав він.

Люсьєн подякував йому, узяв рушник і попрямував углиб залу. Це була типова паризька кав'ярня: вузький зал, чорно-білі кахлі на підлозі, маленькі столики вздовж стін і вбогий асортимент напоїв у барі на протилежному від входу боці.

Окупація скоїла з Парижем неймовірно, позбавивши французів найважливішого й життєво необхідного — цигарок і вина. Та кав'ярня стала невід'ємною частиною існування Люсьєна, і він продовжував приходити сюди щодня, щоб курити підроблені цигарки, напхані бур'яном, і пити розбавлене пійло, яке називалося вином.

Хазяїн кав'ярні «Д'Ете», мабуть, бачив, що сталося, тому, коли Люсьєн проходив повз нього, замовк, опустил очі долу й роздивлявся власні окуляри, неначе той підхопив проказу від спілкування з німцями.

Це нагадало йому про випадок, коли до кав'ярні, де він сидів, зайшло п'ятеро німців. У залі запанувала абсолютна тиша, ніби хтось вимкнув радіо. Вояки негайно пішли.

У брудній ванній кімнаті Люсьєн зняв піджак і заходився його чистити. На спині засохло кілька бурих плям завбільшки з горошину і одна трошки більша — на рукаві. Він намочив рушник холодною водою і спробував стерти з тканини кров убитого єврея, та плями, хоча вже й не такі помітні, усе одно залишилися, і це його дуже засмутило, адже в нього був тільки один костюм.

У дзеркалі відбивався високий на зріст чоловік із великими виразними карими очима й копицею хвилястого каштанового волосся, що був вишукано одягнений,— у виборі одягу Люсьєн був особливо примхливим. Його дружина, Селеста, відзначалася великою майстерністю в розв'язанні подібних проблем. Вона, певно, зможе відчистити піджак від крові. Він підвівся й оглянув своє відображення в дзеркалі, яке висіло над раковиною, аби пересвідчитися, що на його обличчі та волоссі немає крові, потім поглянув на годинник і раптом зрозумів, що до запланованої зустрічі залишилося десять хвилин. Він вдягнув піджак і кинув забруднений рушник у раковину.

Вийшовши на вулицю, Люсьєн не втримався й нишком глянув у кінець вулиці — туди, де сталося вбивство. Німців, як і мертвого тіла, уже не було, і лише за великою калюжею крові на асфальті можна було здогадатися про те, що сталося. Німці працювали неймовірно ефективно. Якби це були французи, то вони б стояли біля мертвого тіла, курили цигарки й балакали між собою про вбивство, а на той час, як під'їхала карета з морга, труп уже б геть задубів.

Люсьєн хотів опинитися якомога далі від цього моторошного місця й перейшов майже на біг, та змусив себе вповільнити темп і йти просто швидкими кроками. Він ненавидів запізнюватися, але й не хотів отримати кулю в потилицю через свою прихильність до пунктуальності.

Месьє Мане буде задоволений. Ця зустріч обіцяла можливість отримати роботу, і Люсьєн не хотів, щоб у замовника склалося про нього погане враження. Люсьєн на самому початку своєї кар'єри зрозумів, що архітектура — це і бізнес, і мистецтво, і до замовлення нового клієнта треба ставитися не так, ніби він перший і єдиний, а вважати його початком постійної співпраці.

Людина, з якою він збирався зустрітися, Огюст Мане, володів заводом, що до війни виробляв двигуни для «Сітроєнів» та автомобілів інших марок.

Перед зустріччю Люсьєн завжди намагався зібрати якомога більше інформації про замовника, щоб зрозуміти, чи має той гроші, а месьє Мане гроші мав — старий родинний капітал, який примножувався з кожним поколінням. Мане пробував свої сили в промисловості, хоча це засуджувала більшість людей, що його оточували.

Гроші, зароблені бізнесом, уважалися брудними й негідними. Та Мане в сто разів збільшив родинний статок, нажившись на всезагальному захопленні автомобілями й виробляючи для них двигуни, і посідав у суспільстві таке становище, що міг отримати будь-який контракт від окупаційної влади.

Ще до вторгнення німецьких військ у травні 1940 року почалася масова втеча населення з півночі країни на південь, де, як уважалося, буде безпечно. Багато промисловців намагалися вивезти туди свої підприємства, іноді навіть разом із робітниками, та марно. Мане під час паніки зберігав спокій, нікуди не поспішав і свої підприємства не чіпав.

Зазвичай економіка переможеної країни невдовзі занепадала, та для Німеччини сама війна вже являла собою бізнес. Їй була необхідна зброя для боїв з російськими військами на Східному фронті, тому французькі бізнесмени легко отримували контракти на її виробництво.

Спочатку співробітництво з німцями французи вважали зрадою, але, ставши перед вибором — чи то віддати бізнес німцям задурно, а чи погодитися виконувати замовлення,— прагматичні галли обрали останнє.

Люсьєн міг закластися, що Мане був прагматиком і виробляв зброю для Люфтваффе або вермахту, а та фабрика, що її будівлю Люсьєну запропонували спроектувати, призначалася саме для цієї мети.

До війни перед зустріччю із замовником уява Люсьєна розігрувалася не на жарт, малюючи картини грандіозного успіху, особливо коли він знав, що замовник багатий. Але зараз він намагався стримувати свої фантазії, налаштовуючись на песимістичний лад, адже щоразу, коли він починав сподіватися отримати роботу, його мрії розвіювалися. Люсьєн пригадував 1938 рік, коли він майже розпочав проектування споруди універмагу на рю де ля Тур, аж раптом виявилось, що його замовник збанкрутів через розлучення. Або коли власника великого мастку в Орлеані заарештували за розтрату напередодні підписання контракту. Люсьєн казав собі, що треба бути вдячним за будь-яке, навіть найменше, замовлення в цей нелегкий воєнний час.

Інцидент із євреєм уже було забуто, і розум Люсьєна на повну працював над універсальним дизайном фабрики, який би згодився для будь-якого військового виробництва. Коли молодий чоловік звернув на авеню Марсо, він уже широко усміхався, як робив це щоразу, коли міркував про новий дизайн.

Розділ 2

Люсьєн глянув на годинник і прочинив масивні дерев'яні двері будинку номер 28 по рю Галілі. До призначеного часу залишалась одна хвилина, і він відчув задоволення від власної пунктуальності. Хто б іще зміг пройти через усе місто, стати свідком убивства німцями єврея, змити кров застреленої людини з власного піджака і прийти вчасно? Все це зміцнило його віру в те, що треба завжди планувати додаткові п'ятнадцять хвилин, щоб дістатися до місця зустрічі з клієнтом.

На його неймовірно дорогому годиннику від Картъє, що подарували батьки після церемонії вручення університетського диплома, була рівно друга година — час, що відповідав німецькому часу.

Перше, що зробили німці,— це перевели час у Франції на часовий пояс рейху. За французьким часом зараз була б перша година дня. Незважаючи на те, що від початку окупації минуло вже два роки, цей акт насильства над часом усе ще дратував Люсьєна, навіть більше, ніж свастика чи потворні написи покажчиків готичним шрифтом.

Чоловік зробив крок усередину й, на своє задоволення, опинився в прохолодному темному холі. Він любив ці багатоквартирні будинки, що були створені бароном Османом^{1}, який ущент зруйнував у 1850-ті середньовічний Париж, щоб потім відбудувати місто наново. Люсьєн захоплювався стрімкими кам'яними стінами й потужними горизонтальними лініями, що утворювалися рядами вікон і металевими балконами. Він сам мешкав у схожому будинку на рю Каїр.

Від 1931 року Люсьєн облишив застосовувати у своїх розробках історичні та класичні елементи, щоб стати чистим модерністом в архітектурі, охопивши естетику баугауза — стилю, що був створений німецьким архітектором Вальтером Гропіусом, піонером сучасної архітектури та дизайну (той випадок, коли тевтонський смак вочевидь переважив галльський).

Однак Люсьєн продовжував захоплюватися цими великими багатоквартирними будинками, яким пощастило вціліти завдяки протекції Наполеона III. Він почав любити ці будинки ще дужче, коли перед війною відвідав свого брата, який жив у Нью-Йорку. Тамтешні житлові споруди здавалися справжнім непотребом порівняно з аналогічними в Парижі.

Люсьєн підійшов до кімнати консьєржа, ліворуч від входу. Складні двері були відчинені, а за столом, який укривала яскраво-жовта квітчаста скатертина, сиділа огрядна стара й попихкувала цигаркою.

Люсьєн кашлянув.

— Вам в апартамент 3Б, ліфт не працює,— сказала вона, не ворухнувши жодним м'язом обличчя і продовжуючи дивитися кудись у простір.

Молодик зійшов гарно вигнутими сходами на третій поверх, і його серце закалатало, але не тому, що він був у поганій фізичній формі, а через сильне хвилювання. Чи справді в Мане є замовлення для нього, чи це знову виявиться марнуванням часу? Якщо йому насправді хочуть запропонувати роботу, то чи нададуть можливість продемонструвати весь свій талант?

Люсьєн знав, що таланту йому вистачить на двох. Про це йому розповіли двоє відомих архітекторів, на яких він працював у Парижі після закінчення школи. Кілька років він набував досвіду й зміцнював віру у свої здібності, а потім розпочав свою власну справу. Завоювати довіру замовника завжди важко, і це вдвічі важче, коли ти — модерніст, а архітектура в стилі модерн щойно почала входити в моду.

Більшості клієнтів усе ще хотілося чогось традиційного. І все ж заробітків Люсьєна вистачало на пристойне існування.

Але так само, як актор потребує зіркової ролі, щоб опинитися в зеніті слави, так і архітектору потрібен проєкт, що зробить його відомим. Люсьєну ж, у його тридцять п'ять, поки не пощастило отримати таке замовлення.

Одного разу він підійшов дуже близько до об'єкта свого бажання, коли став фіналістом конкурсу проєктів будинку нової публічної бібліотеки, та його обійшов Анрі Деверо, у якого свояк його дядька був заступником міністра культури. Виявляється, самих здібностей недостатньо. Потрібні ще й правильні зв'язки, як-от у Деверо, і тоді — успіх.

Люсьєн дивився на свої черевики, слухав, як вони порипують, коли він підіймався мармуровими східцями розкішних сходів. Це були спеціальні черевики для зустрічей із клієнтами, єдина гарна пара взуття, що лишилася в нього. Трохи підтоптані, вони все ще мали непоганий і навіть модний вигляд, та й підошва досі зберегла форму.

Шкіра зараз була в дефіциті, тому французи, коли підошва у взуття зношувалася, замінювали її дерев'яною або картонною. Але пресований картон погано витримував зимову сирість і сльоту й негайно розлазився.

Люсьєн радів, що в нього збереглася пара шкіряних черевиків. Він ненавидів клацання дерев'яних підошов на вулицях Парижу — воно нагадувало йому стукіт селянських сабо.

Молодий чоловік здригнувся від несподіванки, коли, майже піднявшись на третій поверх, підвів очі й виявив навпроти обличчя пару дуже дорогих темнокоричневих туфель.

Погляд Люсьєна поволі поповз угору, стрілками ідеально відпрасованих штанів, дорогим піджаком, до обличчя їхнього власника — Огюста Мане.

— Месьє Бернар, щиро радий зустрічі з вами.

Не встиг Люсьєн піднятися на останню сходинку, а Мане вже простягував йому руку.

Люсьєн узявся за перила і став поруч із дуже високим худорлявим сивочолим чоловіком років сімдесяти, вилиці якого, здавалося, були вирізьблені з каменю. Мане височів над Люсьєном, і складалося враження, що на зріст він навіть вищий, ніж сам генерал де Голль.

— Моє шанування, месьє.

— Месьє Гастон просто марить офісним будинком, що ви йому звели, тому я також забажав його побачити. Чудова робота.

Рукостискання літнього чоловіка було міцним і впевненим — саме таким, якого чекаєш від людини, що заробила собі мільйони.

Чудовий старт, подумав Люсьєн, йому одразу сподобався цей літній, аристократичний на вигляд бізнесмен. Він пригадав, як 1937 року звів будинок на рю Серван для Шарля Гастона, власника страхової компанії, — чотири поверхи з вапняку, зі скляними спіральними сходами всередині. Люсьєн уважав, що це було найкращим із того, що він будь-коли проєктував.

— Месьє Гастон був дуже добрим, порадивши вам звернутися до мене. Чим можу допомогти?

Найчастіше, перед тим як перейти до справи, Люсьєн уважав за краще трохи побесідувати з майбутнім замовником. Та зараз він дуже нервував і хотів зрозуміти, чи насправді отримає замовлення.

Мане увійшов у відчинені двері квартири 3Б, і Люсьєн пішов за ним. Навіть спина месьє Мане викликала повагу: рівна постава, дорогий, бездоганно пошитий костюм — такий, що німецький майор обов'язково побажав би дізнатися ім'я кравця.

— Ну, месьє Бернар, дозвольте розповісти вам суть справи. Деякий час у цій квартирі житиме мій друг, і я хочу внести в планування деякі зміни, щоб йому було комфортно,— сказав Мане, коли вони повільно йшли через передпокій.

Люсьєн не міг уявити, чого хоче цей літній чоловік. Порожня квартира була чудовою, з високими стелями й великими вікнами, з різьбленими дерев'яними панелями й величезними колонами, які облямовували широкі дверні прорізи в основні кімнати, з розкішними, оздобленими зеленкуватим мармуром камінами і паркетною підлогою. Усі ванні кімнати й кухня були оснащені за останнім словом техніки, з порцеляновими раковинами та ваннами з хромованими змішувачами.

За паризькими стандартами, квартира була великою, принаймні вдвічі більшою за площею, ніж звичайна.

Мане зупинився й обернувся до Люсьєна.

— Мені сказали, що архітектори дивляться на простір інакше, ніж звичайні люди. Пересічна людина бачить кімнату такою, яка вона є, а архітектор одразу інстинктивно починає думати, як змінити її простір на краще. Це справді так?

— Абсолютно,— відповів Люсьєн із гордістю.— Будь-яка людина вважатиме стару квартиру дуже непривабливою, та архітектор, у своїй уяві, перетворить цей простір на щось дуже модне.

Люсьєн розхвилювався. Можливо, Мане хоче найняти його, щоб перебудувати квартиру згори донизу?

— Ти ба! Скажіть, месьє Бернар, вам подобається, коли кидають виклик? Подобається розв'язувати складні завдання?

— Звісно. Мене завжди захоплював пошук розв'язання будь-якої архітектурної проблеми,— сказав Люсьєн,— і що складніше завдання, то краще.

Він сподівався, що говорить саме те, чого чекає від нього Мане, і якби Мане забажав, щоб він збудував тут Тріумфальну арку, він би відповів, що немає жодних проблем.

За умов воєнного часу відмовлятися від роботи не можна. Будь-який дурень знає це.

— От і добре.— Мане пройшов через салон і побатьківськи поклав руку на плече Люсьєну.— Гадаю, настав час розповісти вам більше про цей проєкт, але спочатку треба обговорити ваш гонорар. Гадаю, дванадцяти тисяч франків вистачить.

— Двісті франків — це дуже щедра платня, месьє.

— Ні, я сказав дванадцять тисяч.

Запанувала тиша. Цифри заповнили мозок Люсьєна, неначе якийсь учитель методично записував їх у класі на дошці — спочатку одиницю, потім двійку, потім три нулі. Ще раз подумки перевіривши число, молодий чоловік промовив:

— Месьє, це... це навіть більше ніж щедро... Це просто безглуздо!

— Зовсім ні, якщо від цієї суми залежить ваше життя.

Люсьєн подумав було, що це кумедний коментарій, із якого треба посміятися, тому видушив із глибини черева короткий вигук, який дратував його дружину, але завжди захоплював коханку.

На обличчі Люсьєна не відбивалося жодних емоцій.

— Перед тим як я розповім про всі тонкощі проєкту, дозвольте поставити вам дуже особисте запитання,— промовив Мане.

— Уважно вас слухаю, месьє.

— Як ви ставитеся до євреїв?

Запитання спантеличило Люсьєна. Якого дідька, які євреї? Та перш ніж відповісти, що євреї — це визискувачі та злодії, архітектор глибоко вдихнув. Він не хотів сказати нічого такого, що образить Мане, і, зрештою, втратити роботу.

— Вони — такі самі людські істоти, як і будь-хто з нас,— тихо промовив він.

Люсьєн ріс в антисемітській родині. Слову «єврей» завжди передувало слово «виродок». Його дідусь і батько завжди були впевнені, що капітан Альфред Дрейфус, єврейський офіцер у штаб-квартирі французької армії в 1890-ті, був зрадником, незважаючи на беззаперечні докази того, що німцям продавав секрети офіцер на ім'я Естерхазі.

Дідусь Люсьєна присягався, що євреї винні в принизливій поразці Франції у Франко-прусській війні 1870 року, хоча не міг навести жодних доказів на користь своїх звинувачень. Чи то ненавидів він євреїв за те, що зрадили країну, чи за те, що вбили Христа, чи за їхні вдалі оборудки — неважливо. Багато французів були антисемітами. Так завжди було, думав Люсьєн.

Молодий чоловік поглянув в очі Мане і зрадив, що залишив свої думки при собі. Він побачив там щирість, і це занепокоїло його.

— Ви, мабуть, звернули увагу, що, починаючи від травня, усі євреї із шестирічного віку мають носити жовту зірку Давида,— сказав Мане.

— Так, месє.

Люсьєн знав, що євреям наказано прикріпити до одягу жовту повстяну зірку. Він не вважав це чимсь надзвичайним, хоча багато хто з парижан відчував себе зневаженим. На знак протесту деякі неєвреї почали прикріплювати до одягу жовті зірки, жовті квіти або жовті хустки. Він навіть чув, що одна жінка прикріпила жовту зірку до свого собаки.

— Шістнадцятого липня,— вів далі Мане,— у Парижі зігнали майже тринадцять тисяч євреїв і відправили до Дрансі, причому дев'ять тисяч

із них були жінками й дітьми.

Люсьєн знав про Дрансі. Це був недобудований квартал житлових будинків біля аеропорту Ле Бурже, який проєктував його друг — архітектор Моріс Папон. Рік тому до цього кварталу почали звозити затриманих з усього паризького регіону, хоча там не було ані води, ані електрики й жодних санітарних умов для утримання людей. Папон розповідав, що ув'язнених із Дрансі силоміць перевозили потягами кудись на схід.

— Сотні людей укоротили собі віку, аби їх не вивозили. Матері з немовлятами на руках викидалися з вікон. Ви знали про це, месьє?

Люсьєн помітив, як ця тема хвилює Мане, і хотів перевести бесіду в інше русло — до проєкту й дванадцяти тисяч франків.

— Це трагедія, месьє. То які зміни ви хочете внести до планування?

Та Мане продовжував, ніби не чуючи Люсьєна.

— Дуже погано, що підприємства, які належали євреям, конфісковано, а банківські рахунки заморожено, та зараз їм заборонили відвідувати ресторани, кафе, театри, кінотеатри й парки. І це стосується не лише євреїв-іммігрантів, але і євреїв французького походження, чії предки воювали за Францію, і тепер із ними поводяться так само. І найгіршим є те, — вів далі Мане, — що більшість арештів проводять Віші^{2} та французька поліція, а не німці.

Люсьєн знав про це. Німці використовували французів проти самих французів. Коли посеред ночі лунав стукіт у двері будинку парижанина, зазвичай це були жандарми, що їх відрядило гестапо.

— Усі парижани потерпають від гестапо, месьє, — почав Люсьєн. — Навіть неєвреїв заарештовують щодня. Ось, наприклад, дорогою на зустріч із вами... — Він замовк на середині речення, раптом згадавши, що вбитий був євреєм.

Молодий чоловік побачив, що Мане пильно дивиться на нього, і від цього погляду відчув дискомфорт, тому опустил очі долу й почав роздивлятися чудовий паркет і черевики клієнта.

— Месьє Бернар, Гастон знайомий із вами вже давно. Він говорить, що ви — людина чесна і гідна. Людина, яка любить свою країну й дотримує слова,— сказав Мане.

Тепер Люсьєн заплутався остаточно. Про що, чорт забирай, ідеться? Гастон знайомий із ним тільки на професійному рівні, не більше, і вони не друзі, та й не може той знати, яким є Люсьєн насправді. А що, коли він убивця чи гей, і Гастон ніколи б не підозрював про це?

Мане підійшов до величезного вікна, що виходило на рю Галілі, і кілька хвилин роздивлявся будинок на протилежному боці вулиці. Нарешті, обернувся і глянув в очі Люсьєну, який здивувався, побачивши сумовитий вираз, що застиг на обличчі Мане.

— Месьє Бернар, зміна в плануванні полягає в створенні схованки, де житиме єврей, на якого полює гестапо. Я б хотів облаштувати у квартирі таке місце, де він може сховатися в тому разі, якщо його почнуть шукати тут, і щоб це місце не змогли виявити навіть гестапівці. Для вашої власної безпеки я не назву імені цього чоловіка, та скажу, що рейх хоче заарештувати його, щоб з'ясувати місцезнаходження його багатства, яке, скажу вам, є досить значним.

Люсьєн був приголомшений.

— Ви ненормальний?! Ви переховуєте євреїв?!

Зазвичай Люсьєн ніколи не дозволяв собі розмовляти із замовником у такому тоні, а надто з дуже багатим, але Мане ступив на заборонену територію. Допомогу євреям німці називали «Judenbegünstigung»{3}.

Неважливо, наскільки він багатий, але Мане могли заарештувати й стратити за те, що він переховує їх. Це було таким злочином, покарання за який не можна було уникнути навіть за дуже великі гроші. Носити жовту зірку на знак солідарності — це одне, а робити

конкретні дії, щоб сховати єврея, на якого полює гестапо,— це вже інше, і більше схоже на безумство. У що ж це він встряв — або, точніше, у що цей виродок Гастон утягнув його? Так, Мане вистачило мужності попросити про позичку ціною в дванадцять тисяч або навіть у дванадцять мільйонів.

— Ви просите мене здійснити суїцид, чи не так?

— Ви вгадали,— відповів Мане,— і я його вже здійснюю.

— Тоді, заради Бога, поясніть, навіщо ви це робите? — вигукнув Люсьєн.

Здавалося, запитання архітектора аж ніяк не збентежило Мане, навпаки, воно викликало усмішку, і було видно, що літній чоловік явно прагне продовжити дискусію.

— Дозвольте мені пояснити, месє Бернар. Ще 1940 року, коли розпочався весь цей жах, я зрозумів, що мій обов'язок як доброго християнина — подолати власний егоїзм, що спричиняє незручність, коли хтось із моїх співбратів перебуває в небезпеці,— і неважливо, чи народився він французом, а чи ні. Я просто вирішив не бути байдужим до чужого горя.

«“Егоїзм, що спричиняє незручність” у цій ситуації недостатньо характеризував те, що відбувалося»,— подумав Люсьєн. А стосовно християнства він був згоден зі своїм батьком: це набір вірувань, що сповнені добрих намірів, та абсолютно не придатні в реальному житті.

— Ну що, месє Бернар,— продовжив Мане,— я плачу вам дванадцять тисяч франків за створення схованки, якої не зможуть виявити навіть під час найретельнішого обшуку. Це — виклик вам як архітектору. У мене є чудові виконавці-майстри, та вони не архітектори — не маючи вашого бачення, не зможуть запропонувати такого розумного розв'язання проблеми, як це зробили б ви. Ось чому я прошу у вас допомоги.

— Месьє, я категорично відмовляюся. Це безумство. Я не зважуся на таке.

— Сподіваюся, ви все ж таки обміркуєте мою пропозицію, месьє Бернар, бо відчуваю, що вона може стати взаємовигідним співробітництвом. Погоджуйтеся. Тільки на один раз.

— Ніколи, месьє! Я ніколи не погоджуся...

— Я розумію, що ухвалити таке серйозне рішення, можна сказати, смертельно небезпечне, не можна ось так, притьмом. Подумайте, будь ласка, над моєю пропозицією, та не довго. Чекаю на вашу відповідь сьогодні о шостій вечора в кафе «Дю Монд». Знаю, для проектування вам треба все ретельно оглянути в квартирі, тому зачиніть двері, коли впораєтеся, ось ключі. А зараз, месьє, маю вас залишити.

Люсьєн кивнув, спробував щось промовити, та вирішив, що краще промовчати.

— До речі, завтра о дев'ятій ранку я підписую контракт на виробництво моторів для «Хейнкель Аерокрафт Воркс». Мої підприємства не в змозі виконати таке велике замовлення, тому планую розширити мій завод у Шавілі й шукаю архітектора,— сказав Мане, прямуючи до дверей.— Може, когось порадите?

Розділ 3

Кімната закружляла перед очима, і Люсьєн трохи втратив орієнтацію, тому мало не впав. Йому довелося сісти на підлогу й стримуватися, щоб не знудило.

— Що за день! — пробурмотів він.

Зазвичай Люсьєн був ладен на все, щоб отримати роботу. Колись він навіть кохався з дуже гладкою дружиною одного виноторгівця, Гатьє, аби вона переконала чоловіка, що ніхто краще за Люсьєна не впорається з проєктом нового магазину на рю Ваню. Архітектурний проєкт і справді виявився настільки вдалим, що, врешті, нічого не довелося змінювати. Але сьогоднішня пропозиція була геть іншою справою. Та й чи варто ризикувати через дванадцять тисяч франків і комісійні? Мертвому гроші не потрібні. Насправді Люсьєна непокоїло не те, що він може померти, а те, що перед смертю його катуватимуть. Він знав із гідних довіри джерел, що німці катують усіх, хто не хоче з ними співробітничати. На них чекають дні моторошних страждань перед смертю або, якщо гестапо зглянеться, що було рідкістю,— відправка до табору.

Парижани швидко зрозуміли, що німецькі солдати не всі однакові. Їх можна було поділити на три групи.

Представники найбільшої групи, вермахту,— солдати регулярної армії — брали участь у боях і ставилися до французів із певною повагою.

Друга — це група вояків СС, спеціального армійського підрозділу нацистської партії, які теж брали участь у боях, а також в операціях із виявлення євреїв. Останньою і найстрашнішою групою були солдати гестапо, секретної поліції, які катували, вбивали й калічили не лише євреїв, але й будь-кого, хай навіть німця, якщо той виступає проти рейху. Жорстокість гестапівців, подекуди, перевершувала всі мислимі межі.

Люди боялися навіть вимовляти слово «гестапо». Парижани зазвичай говорили: «Вони заарештували його».

Штаб-квартира гестапо містилася в будинку номер 11 по рю Соссе, одразу за рогом від Єлисейських полів, де колись була резиденція президента Франції. Всі мешканці Парижу знали це місце і боялися його.

Дарма що він потребував грошей і прагнув отримати нове замовлення, ризик був усе ж величезним. Люсьєн ніколи не намагався нікого ввести в оману, удаючи з себе героя. Він пам'ятав, як 1939 року його, офіцера запасу, відрядили на вісім місяців на лінію Мажино — бетонну фортецю, що, як гарантував французький уряд, захистить Францію від німецького вторгнення.

Оскільки після капітуляції Польщі у Франції не було жодного бою, він просто байдикував на позиції та читав журнали з архітектури, що надсилала йому дружина, і подумки малював проекти. А один із офіцерів, університетський професор, у вільний час писав книжку з історії давніх етрусків.

Аж ось настало 10 травня 1940 року, і німці почали завоювання Франції, та замість того, щоб атакувати «непрístupну» лінію Мажино, вони обминули її та вдерлися на територію країни з півночі, через Арденський ліс.

Тим часом Люсьєн сидів у бункері на лінії Мажино, і в нього не було шансу побачити ворога зблизька. У глибині душі він був радий, тому що його лякала війна з німцями, які здавалися вищими істотами. Вони

з небаченою легкістю захоплювали все на своєму шляху: поляків, бельгійців, данців — плюс витіснили британців у Дюнкерк.

Після того як 22 червня було підписано перемир'я, Люсьєна можна було вважати офіційно переможеним і завойованим, однак він і решта офіцерів не хотіли потрапити в табір для військовополонених у Німеччині.

Дядько Альберт, рідний брат матері Люсьєна, під час Першої світової війни провів чотири роки в німецькому таборі для військовополонених і, повернувшись до Франції, провів решту життя, дуже дивно поводячись. Наприклад, він любив переслідувати, як собака, білок у лісі.

Люсьєн, як і багато інших вояків французької армії, просто зняв форму, знищив військове посвідчення й поринув у цивільне життя з підробними документами. А на той час, коли наприкінці червня вермахт дістався гарнізону лінії Мажино, Люсьєн уже повернувся до дружини в Париж.

Те, що він побачив, було слабкою тінню великого міста. Хоча британці оголосили Париж відкритим і в такий спосіб урятували від бомбардувань, понад мільйон людей із тримільйонного населення міста виїхали.

Люсьєн і його дружина Селеста вирішили залишитися, вірячи, що зустріч із німцями обіцяє менше небезпеки, ніж невідомість переїзду, і це рішення виявилось правильним: через мільйони французів, які тікали на південь, на дорогах утворилися затори, і багато людей зникли безвісти або померли, не витримавши тяжкого шляху. Ця масова втеча й капітуляція перед німецькими фашистами принизили Францію перед усім світом.

Люсьєн щиро ненавидів німців за те, що вони зробили з його країною. В день капітуляції він плакав. Та єдине, що мало для нього значення в ті дні, було те, що він і його дружина живі.

Ні, Люсьєн не був героєм і, певно, не був благодійником, одним із тих хлопців, хто захищає пригноблених. Благодійником був Мане, і то був його вибір. Ризикувати життям, щоб урятувати єврея? Батько Люсьєна розреготався б в обличчя.

Люсьєн, який виріс у Парижі, був усе своє життя оточений євреями, принаймні побічно. Він чув, що в місті мешкає, нібито, близько двохсот тисяч євреїв, хоча ніколи не зустрічав жодного єврея в Спеціальній школі архітектури, де навчався.

Він ніколи не чув про євреїв-архітекторів. Люсьєн завжди вважав, що євреї — талановиті торговці, тому вони бізнесують, до того ж обирають такі професії, як-от юриспруденція і медицина, де можна заробити купу грошей. А от працювати в галузі архітектури, як він швидко зрозумів, не варто, якщо ти хочеш забагатіти.

Та Люсьєн відчував, що Мане має слушність в одному. З євреями чинять несправедливо. Німці позбавили їх навіть найнеобхіднішого: вимкнули телефони й конфіскували велосипеди. Це стосувалося не лише євреїв-іммігрантів із Польщі, Угорщини та Росії, що оселялися здебільшого в східних округах Парижу, але й тих, хто народився у Франції й не був схожим на «справжнього» єврея.

Від подібного поводження потерпали лікарі, адвокати й професори університетів — не важливо, наскільки людина була відомою та шанованою. Нобелівський лауреат Анрі Бергсон помер від пневмонії, на яку захворів, стоячи в черзі в муніципалітеті, щоб зареєструвати себе євреєм.

Але те, що відбувалося з євреями, було справою політики, і Люсьєн не зміг би вплинути на ситуацію, навіть якби був упевненим, що все це є несправедливим.

Для людей розумних — а Люсьєн уважав євреїв доволі розумною нацією — вони поводитися досить безглуздо. Від 1933 року у французьких газетах з'являлися репортажі про те, як у Німеччині нацисти поведуться з євреями. А що, хіба вони сподівалися, що тут німці поводитимуться з ними інакше?

Деякі родини перетнули Піренеї, дісталися Іспанії та Португалії, інші ще раніше переїхали до Швейцарії. Вони були розумні й одразу зрозуміли, що на них чекає, тому врятували собі життя.

Ті євреї, хто залишився, були приречені. Від осені 1940 року вже ніхто з них не міг залишити країну. В окупованій Франції їм навіть заборонялося перетинати демаркаційну лінію. Євреї намагалися тікати з міст, щоб уникнути арешту й депортації.

Люсьєн гадав, що тисячі з них переховуються в селах, цілими сім'ями, з дітьми й старими. Євреї, які звикли до заможного життя, зараз вимушені були ховатися в хлівах і коморах, щодня намагаючись вижити й маючи хіба що черствий кусень хліба на день. Порівняно з коморою схованка Мане здаватиметься палацом.

Люсьєн підвівся й почав походжати квартирою.

Звісно, це просто самогубство — брати участь у всьому цьому безумстві.

Проте... якщо все зробити доладно, можливо, євреїв ніхто й не знайде, а отже, ніхто не дізнається про його участь і, що найголовніше, він зможе заробити цілу купу грошей і солідні комісійні.

Крім того, Мане дуже проникливий і успішний. Він не ризикуватиме, не прорахувавши все до дрібниць. Старий обміркує все до останньої деталі.

Але тут Люсьєн раптом уявив, як би він сидів, прив'язаний до стільця в кабінеті на рю Соссе, 11, із кривавим місивом замість обличчя. Видіння було таким страхотливим, що молодий чоловік уже ладен був піти, аж раптом подумав, що трохи винахідливості — і в цій квартирі легко можна сховати людину. Він уже взявся за ручку дверей і все ж таки кинув останній погляд на порожні апартаменти.

Люсьєн трусонув головою, відганяючи лихі думки, і прочинив вхідні двері на кілька сантиметрів, щоб перевірити, чи не стоїть хтось за ними, а потім неквапливо вийшов у коридор.

І знову думки Люсьєна повернулися до комісійних, розмір яких просто зобов'язаний спокутувати ризик. Отримати замовлення на проєктування такого великого об'єкту було неймовірним везінням, і до війни Люсьєну б ніколи так не пощастило.

Один Бог знає, як йому потрібні гроші, адже в нього не було замовлень від самого початку окупації. Кошти давно вичерпалися, а грошей, що їх заробила Селеста, теж не вистачить надовго.

Якщо він повернеться у квартиру й ще раз усе ретельно огляне, то нічого страшного не станеться. Люсьєн повернувся до апартаментів і почав ходити кімнатами.

Спочатку молодий чоловік виключив усі місця для схованок, які були очевидними, як-от простір за книжковими полицями — кліше американських детективів, або ніші за задньою стінкою шафи. Ніби об'єктів кінокамери, його очі охоплювали кожний квадратний метр кімнат, ураховуючи всі деталі.

Водночас він інтуїтивно аналізував конструкцію простору за будь-якою поверхнею, неначе просвічував рентгенівським променем. Люсьєн не знав, великим чи маленьким буде «гість» Мане, тому, коли обирав місце для схованки за гарною обшивкою уздовж стін, орієнтувався на людину середньої комплекції.

Якщо широкі панелі зняти, то за ними буде достатньо простору, щоб там помістилася досить огрядна людина. А що, коли це надто очевидне місце для схованки?

Напевно, так воно і є. Треба думати ще. А якщо людина зайде за висувну панель, пропхнеться далі, уздовж стіни і сховається в іншому куточку? А раптом німці відсунуть панель убік і побачать за нею порожнину?

На жаль, коли Люсьєн досліджував простір за панелями, він зрозумів, що людині там не сховатися.

Потім Люсьєн звернув увагу на незвично широкі плінтуси, розташовані вздовж підлоги. Скориставшись рулеткою, яку він завжди носив із собою, Люсьєн з'ясував, що плінтус був майже сорок сантиметрів завширшки. Можливо, його треба підвісити, як кришку на поштовій скриньці, щоб людина могла підняти її та на череві ковзнути всередину?

Гарна думка, тільки треба, щоб стіна була досить широкою. Та й німці ніколи не здогадаються подивитись униз.

Люсьєн рухався квартирою далі. Стіна в коридорі була вигнутою в центрі, а в утвореній ніші на постаменті заввишкидесь із метр стояла бронзова статуя Меркурія. Статую з масивним дерев'яним постаментом можна буде трохи підняти, а потім, коли людина сховається всередині, поставити знову на місце.

Але це важко здійснити. Навіть якщо прикріпити статую до постаменту, а сам постамент зміцнити, то конструкція стане заважкою. Люсьєн узяв статую в руки, щоб оцінити її вагу. Кілограмів із п'ятдесят буде. Чи вистачить сил гостю Мане відкрити й закрити таку важку схованку?

Люсьєн пройшовся кімнатою, щоб поглянути на нішу під іншим кутом. Закурюючи, він притулювався до однієї з дуже високих дерев'яних доричних колон, що оздоблювали перехід із салону до обідньої зали.

Архітектор подивився вгору, потім униз і помітив, що її різьблений ствол було зроблено із суцільної деревини каштана. Якщо цю колону поставити на високий п'єдестал, подумав він, то всередині можна було б легко сховатися. Люсьєн звернув увагу, що колона була досить широкою, і виміряв її діаметр — майже п'ятдесят шість сантиметрів.

І тут його поглинула хвиля ейфорії. Примірявшись плечами, він зрозумів, що колона й справді достатньо широка для того, щоб усередині вмістилася людина звичайної комплекції, навіть якщо враховувати товщину стінки колони.

Від хвилювання голова пішла обертом. Він знав, що ці дві колони, які не були несучим елементом і виконували тільки декоративну функцію, мали бути порожніми всередині. Усміхаючись, він постукав по поверхні колони; тут можна вирізати вузькі двері на шарнірах, замаскувавши вертикальні з'єднання канелюрами{4}.

Жодних горизонтальних з'єднань не має бути, тому нижній край дверей доведеться зробити на одному рівні з основою колони. Верхній край проходитиме вздовж лінії верхньої капітелі. Оскільки колона заввишки майже чотири метри, то й двері мають бути такими самими, якщо він використовуватиме безшумні шарніри.

Колись Люсьєн проєктував уже подібні двері заввишки три метри, але на стандартних шарнірах. Якщо майстри Мане такі вже гарні, як про них говорять, то все має вийти якнайкраще.

Він зробив це! Таке блискуче, елегантне й оригінальне рішення.

Він зможе обдурити цих бісових нацистських виродків.

Розділ 4

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

КУПИТИ